

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

3 ЖИЛД, 11 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 3, НОМЕР 11

LOOK TO THE PAST

VOLUME 3, ISSUE 11

ТОШКЕНТ-2020

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

«Ўтмишга назар» илмий журнали тахририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала «Взгляд в прошлое»
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Зияева Доно Ҳамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Аширов Адҳам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдишвили Майя
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети, Қозоғистон

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Рахмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Гоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор,
Самарқанд давлат тиббиёт институти

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қарши муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телави давлат
университети, Грузия

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Дипломатия академияси,
Қозоғистон Республикаси

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент
Азербайдон давлат
иқтисодиёт университети

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор,
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Россия ФА, Санкт-Петербург
Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор,
Давлат тарихи институти, Қозоғистон

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Ал-Фаробий номидаги Қозоғистон
Миллий университети, Қозоғистон

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Талапов Бахриддин Алижанович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1. Фирюза Мухитдинова ЯНГИ УЙГОНИШ ДАВРИ: ДАВЛАТ ТИЛИНИНГ ЯНГИЛАНГАН НУФУЗИ ВА МАҚОМИ.....	4
2. Дилшод Комолов ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ СУД ТИЗИМИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ТАРИХИ.....	10
3. Отабек Алимардонов МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОННИНГ МАЛАЙЗИЯ БИЛАН ХАЛҚ ДИПЛОМАТИЯСИ АЛОҚАЛАРИ.....	17
4. Abdixalik Abdulkarimov QORAQOLPOG'ISTON QISHLOQ XO'JALIGI 1960-1980 YILLARDA: ODAMLAR, VOQEALAR, UMIDLAR.....	26
5. Зафарбек Абдуллаев ТУРКИСТОНДА ҲОКИМИЯТ БОШҚАРУВ ТИЗИМИ: ЗИДДИЯТ ВА ЕЧИМЛАР.....	33
6. Санжар Ахмедов АБДУРАЗЗОҚ САМАРҚАНДИЙНИНГ “МАТЛАИ САЪДАЙН ВА МАЖМАИ БАҲРАЙН” АСАРИДА ТЕМУРИЙЛАРНИНГ МАДАНИЯТГА МУНОСАБАТИ ТАВСИФИ.....	39
7. Лайло Бегимкулова АМИР ТЕМУР ВАФОТИНИНГ ДАСТЛАБКИ КУНЛАРДАГИ СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАРДА ШАЙХ НУРИДДИН ВА ШОҲМАЛИКЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ.....	47
8. Гулшод Авалова ТИЛ – ХАЛҚ ТАРИХИНИ БИЛИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА.....	55
9. Гулчехра Рахимова БУҲОРО ВИЛОЯТИДАГИ САНОАТ КОРХОНАЛАРДАГИ ИҚТИСОДИЙ МУАММОЛАРНИНГ ОҚИБАТЛАРИ.....	60
10. Иродахон Тишабаева ЎЗБЕКИСТОНДА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ (1960-1990 йиллар).....	70
11. Феруза Файзиёва РОССИЯ ИМПЕРИЯСИ МУСТАМЛАКАЧИЛИК ШАРОИТИДА БУҲОРО АМИРЛИГИДА ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАР ВА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ МАСАЛАЛАРИ.....	78
12. Равшан Хомитов ЎЗБЕКИСТОНДА МИЛЛАТЛАРАРО БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШГА ҚАРАТИЛГАН ДАВЛАТ СИЁСАТИ (1991 - 2020 йй.).....	83

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Зафарбек Абдуллаев,
Наманган давлат университети тадқиқотчиси

ТУРКИСТОНДА ҲОКИМИЯТ БОШҚАРУВ ТИЗИМИ: ЗИДДИЯТ ВА ЕЧИМЛАР

For citation: Zafarbek Abdullayev, GOVERNANCE IN TURKESTAN: CONFLICTS AND SOLUTIONS. Look to the past. 2020, vol. 11, issue 3, pp.33-38

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-11-5>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада 1917 йил октябрь тўнтаришидан сўнг совет ҳокимиятини ўрнатилиши, ҳеч қандай меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларсиз фаолият олиб борган қизил гвардиячилар ҳаракати, ҳокимият бошқаруви масаласида большевиклар томонидан туб аҳоли вакиллари, ерли халқнинг ҳуқуқ ва манфаатлари умуман ҳисобга олинмаганлиги, қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда мусулмон аҳоли турмуш тарзи, анъаналари инobatга олинмаганлиги, боз устига ушбу меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар Марказ назоратига бўйсундирилганлиги ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар, ҳуқуқий асос, мухторият, зиёли, Туркистон, тўсувчи отрядлар, совет ҳокимияти, марказ, ерли аҳоли, низом, ижтимоий-сиёсий жараёнлар, Турккомиссия, Конституция, аҳоли турмуш тарзи, бошқарув.

Зафарбек Абдуллаев,
научный сотрудник Наманганского
государственного университета

УПРАВЛЕНИЕ В ТУРКИСТАНЕ: КОНФЛИКТЫ И РЕШЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В этой статье описывается установление Советской власти после переворота в октябре 1917 года, движение Красной гвардии без каких-либо нормативных правовых актов, игнорирование большевиками коренного народа, права и интересы коренных народов в правопорядке, уклад жизни и традиции мусульманского населения не учитывается, а также то, что эти правовые акты были подчинены Центру.

Ключевые слова: правовые документы, правовая база, интеллектуал, Туркистан, блокадные отряды, советская власть, центр, местное население, система, общественно-политические процессы, тюркская комиссия, Конституция, образ жизни, государственное управление.

Zafarbek Abdullayev,
researcher at Namangan State University

GOVERNANCE IN TURKESTAN: CONFLICTS AND SOLUTIONS

ABSTRACT

This article describes the establishment of Soviet power in the October 1917, the Red Guards movement without any normative legal acts, the Bolsheviks' disregard of the local people, the rights and interests of the indigenous people in the rule of law, the way of life and traditions of the Muslim populations is not taken into account, as well as the fact that these legal acts have been subordinated to the Center.

Index Terms: legal documents, authoritative, legal basis, intelligent, Turkistan, blocking detachments, Soviet authority, center, local population, system, social and political processes, Turkic Commission, constitution, lifestyle, governance.

1. Долзарблиги:

Большевиклар ҳокимиятни қўлга киритгунга қадар: тинчлик, сулҳ тузиш, ер, иш соатини қисқартириш, тенг ҳуқуқлилиқ, миллатлар ўз тақдирини ўзи белгилаш ва яна бир қанча ваъдаларни берган бўлсада ... аслида ҳокимиятни қўлга киритгандан кейин бу ваъдаларни бажаришда бир мунча қийинчиликлар билан тўқнашди. Хусусан, биринчи навбатда ишлаб чиқаришни тўхтатмаслик, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан таъминот, бошқачароқ айтганда: аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш энг муҳим ва кечиктириб бўлмайдиган вазифалардан бири бўлиб белгиланди. Аммо шуниси борки, ўн йиллар давомида чор Россияси қабул қилган меъёрий ҳужжатлар, буйруқ ва кўрсатмалар, йўриқномалар асосида, тизимли ишлаб келаётган ишлаб чиқариш, саноат, қишлоқ хўжалиги, амалда большевиклар ҳокимиятни қўлга киритгандан кейин издан чиқа бошлади. Айтиш мумкинки, 1917 йил октябрь тўнтаришидан кейин бошқарув тизими сиёсий тажрибага эга бўлмаган большевиклар қўлига ўтиб ... бошбошдоқлик вужудга келди.

2. Методлар:

Мақолада Туркистонда ҳокимият бошқарув тизими: зиддият ва ечимлар тарихийлик, кетма-кетлик, шунингдек холислик тамойиллари асосида ёритилган бўлиб, илмий жиҳатдан тадқиқ этилган.

3. Тадқиқот натижалари:

1917 йил феврал инқилоби натижасида чоризм тузумини ағдалириши, собиқ империя мустамлакалари қатори Туркистон учун ҳам маълум бир умид уйғотди. Хусусан, кун тартибида “миллатларни ўз тақдирини ўзи белгилаш” борасида ҳуқуқий асослар яратиш муҳим аҳамият касб этди. Аслида, бу Туркистоннинг ерли аҳолиси учун “ўз тақдирини ўзи белгилаш” ҳуқуқини вужудга келтириш эди. Туркистон маҳаллий зиёлилари бу борада фаоллик кўрсатиб, 1917 йил 12-14 июлда Скобелевда бўлиб ўтган мусулмон ташкилотлари курултойида “Турк Адами Марказияти” партияси дастурий ҳужжатларини қабул қилгани билан муҳим аҳамият касб этади. Унинг асосий ҳужжати “Мухторият лойиҳаси” ни ишлаб чиқиш бўлди. Дастурда ҳуқуқий жиҳатдан туркий халқлар учун маданий –миллий мухторият берилиши талаб қилинди. Илк бор бошқарувнинг республика, парламент шакллари барпо этишга тарафдорлик эълон қилинди. Сайловлар умумий, тенг ва яширин овоз бериш орқали ўтказилиши, дин ишлари бўйича одилонга назоратни амалга ошириш йўлида махсус “Маҳкамаи Шаръия” таъсис этиш, суд муассасаларини мустақиллиги, жазолар тизимини парламент томонидан чиқарилган қонунларга мувофиқ белгиланиши, маориф масаласи кўзда тутилди. Аммо, 1917 йилги октябрь тўнтариши, Туркистонда совет ҳокимиятини ўрнатилиши ўлкадаги миллий демократларни ўз олдларига қўйган вазифаларни амалга оширишдаги тактикасига бир мунча ўзгартириш киритишига олиб келди. Хусусан, большевиклар томонидан Туркистонда ҳокимиятни ноқонуний равишда қўлга киритиши маҳаллий зиёлиларни шошилиш чоралар кўришига ундади[1].

Большевиклар 1917 йил ноябриданок, ҳокимиятни қўлга киритган дастлабки кунлариданок, йиллар давомида амалда бўлиб келган, қабул қилинган меъёрий-ҳужжатлар, кўрсатмаларни бир четга суриб, қизил гвардиячилардан ташкил топган, мол-мулкни давлат ҳисобига мусодара қилувчи “тўсувчи отрядлар” орқали қишлоққа йўл олишди. Бу ҳаракат, амалда ҳеч қандай ҳуқуқий-меъёрий асосларсиз, қуролланган ҳолда қишлоқларга бориб, уйма-уй юришиб, аҳолидан озиқ-овқат маҳсулотларининг ортиқчасини тортиб олиш, мол-мулқидан фавқулодда солиқлар ундиришга қаратилган эди. Охир-оқибатда мусодара, “тўсувчи отрядлари” томонидан 1918 йилга қадар қишлоқларда олиб борилган ҳарбий-коммунистик сиёсат қизил гвардиячиларни тарқатиб юбориш билан тугади. Дастлабки пайтларда, оз муддат бўлса-да, фаолият олиб борган қизил гвардиячилар фаолияти, амалда ҳеч қандай меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга таянмаган ҳолда олиб борилди. Бу ҳолат қишлоқ аҳолисини шаҳарликларга, ҳокимиятни қўлга киритган большевикларга нисбатан ишончсизликка, норозилик туйғуларни уйғотишга олиб келди[2].

Совет ҳокимияти дастлабки ойларида ўз фаолиятида тажрибага эга эмаслиги, бошқарув тизимини шакллантириш, қишлоқ хўжалиги, саноат соҳасида, ҳарбий-сиёсий, кадрлар масаласида уқувсизлигини “намоён қилиш” га ҳам улгурди. Бу “уқувсизлик” нафақат амалий, балки назарий жиҳатдан, хусусан бошқарувда бошбошдоқликка, ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларга асосланмаганлиги билан ҳам кўзга ташланди.

Хусусан, Туркистонда большевиклар ҳокимият бошқаруви масаласида, шу ўлканинг туб аҳолиси вакиллари четлатиш, ерли халқ манфаатларини ҳисобга олмаслик, бошқарувда асосий эътиборни синфийликка қаратиб, бу амалда қабул қилинаётган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда, қарорларда ҳам ўз аксини топди. Масалан, 1917 йил 15 ноябрда Тошкентда иш бошлаган ишчи ва солдат депутатларининг III ўлка съездидаги асосий масала бўлиб – ўлкада ва жойларда ҳокимият масаласи бўлди.

Съезд материаллари таҳлили шуни кўрсатадики, большевиклар, меньшевиклар, максималистлар, ўнг ва сўл эсерлар томонидан бошқарув масаласи қизгин муҳокама қилинган. Меньшевик ва ўнг эсерлар коалицион ҳукумат тарафдор бўлган бўлсалар, большевик ва сўл эсерлар Марказда қанақа ҳокимият тузилган бўлса..., яъни ишчилар устуворлигидаги ҳокимият тузиш тарафдори бўлдилар. Уларнинг фикрича, “социалистик инқилоб” ғалабаси ишчи, солдат, деҳқонлар билан чамбарчас боғлиқ бўлгани учун ... айнан улар ҳокимиятни бошқариши керак эди. Охир-оқибатда, қабул қилинган ҳужжатга кўра, ўлкани бошқариш масаласи европалик аҳоли вакилларида иборат, асосан турли сиёсий партиялар томонидан ҳал қилиниб, амалда ўлканинг ерли аҳолиси бу масалада четда қолган. Ҳолбуки, ўлкадаги ерли аҳоли салмоғи умумий аҳолининг 10/9 қисмини ташкил қилар эди. Бу ҳам, аслида ерли аҳоли ҳуқуқларини ҳисобга олинмаганидан далолат эди.

Съездда большевиклар ўз қарор лойиҳаларини ўтказишга муваффақ бўлиб, Туркистон Халқ Комиссарлар Кенгаши ташкил топди ва бу ҳукуматга ўлканинг мусулмонларидан жалб қилиш масаласи ..., уларни солдат, ишчи, деҳқонларга муносабати ноаниқлигидан келиб чиқиб, мақсадга мувофиқ эмас, - деб топилди. Бу амалда, большевикларнинг ерли аҳолига нисбатан менсимаслик билан ёндашуви ва уларнинг ҳуқуқларини поймол қилиши эди[3].

Бундай ёндашувлар Туркистонда большевиклар бошқарувида кейинги йилларда ҳам давом этди.

Аммо, яна ўша 1917 йил ноябрига қайтиб, Қўқон шаҳрида 1917 йил 26-28 ноябрь кунлари Туркистон ўлка мусулмонларининг фавқулодда чақирилган IV қурултойидаги ҳолат таҳлили ўзгача ҳулосалар қилишга асос бўлади. Хусусан, мазкур қурултой ўтказилиши билан боғлиқ ва унинг қарорлари ўзининг ҳуқуқий асослари, миллийлиги ва демократик тамойилларга таянганлиги билан ажралиб туради. Масалан, Туркистон Мухториятининг 12 нафардан иборат Муваққат ҳукумати таркиби ичида нафақат ўзбек, балки қозоқ, татар, яхудий миллатига мансублар ҳам бўлиб (8 нафари), қолган 4 та жой Туркистоннинг европалик – рус ва русийзабонларига ажратилган эди. Умуман, Туркистон Халқ Мажлиси таркиби 54 та деб белгиланиб, унинг 36 нафарини маҳаллий аҳоли вакиллари, 18 нафарини европалик аҳоли вакиллари эгаллаши мумкин деб белгиланди. Қурултой тугагач, 1 декабрда

Туркистон Мухториятининг ҳукумат аъзолари (барча 8 нафар) имзолаган махсус Мурожаатнома эълон қилиниб, унда ўлкадаги барча аҳоли: ирки, миллати, диний эътиқоди, жинси, ёши ва сиёсий қарашларидан қатъий назар, улар яқдиллик ва ҳамжиҳатликка даъват этилди[4].

Юқорида келтирилган тарихий далиллар, Туркистондаги ижтимоий-сиёсий жараёнлардан, хусусан ҳокимиятни қўлга киритиш ва унинг мақсад ҳамда вазифалари, қабул қилган ҳуқуқий ҳужжатлари – қарорларида турли ёндашувларидан далолат беради. Лекин шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Туркистондаги бошқарув – ҳокимиятни қандай тартибда бўлишига Марказ бефарқ бўла олмасди... Марказ томонидан Туркистон Мухториятини қонга ботирилиши ҳам ... ерли аҳоли хоҳиш-истаклари билан ҳисоблашмаслик, ҳар қандай ҳуқуқий-меъёрий тартибларни менсимаслик билан тенг эди.

Асосий эътибор, большевиклар андозасига мос ҳокимият тузиш – Марказнинг хоҳиш иродаси эди. Шунинг учун ҳам 1918 йил 20 апрель-1 май кунлари Туркистон ўлкаси советларининг V курултойи бўлиб, унда 30 апрель куни “Россияда Совет Федерацияси Туркистон совет автоном республикаси” ҳақида Низом қабул қилинди. “Низом” га, мувофиқ Туркистон республикаси автоном бошқарилиб, ўз хатти-ҳаракатларини Россия Совет Федерацияси марказий ҳукумати билан мувофиқлаштириши белгилаб қўйилди. Қабул қилинган “Низом”, мазмун - моҳиятига кўра Марказ манфаатларига мослаштирилган эди. Хусусан, Туркистон АССР ҳукумати фаолияти, қабул қилган қарор ва бошқа меъёрий ҳужжатларига кўра, Марказ хоҳиш-иродасини ифодалаб, амалда маҳаллий шарт-шароитни ҳисобга олмас эди. Масалан, Туркистон АССР ХКК нинг 1918 йил 18 июлидаги қарорига мувофиқ, ўлка ҳуқуқ халқ комиссарлиги таркибида қонун ишлаб чиқувчи коллегиял орган тузилиши керак эди. Коллегиял органда 5 нафар россиялик ҳуқуқшунослар, 3 нафар мусулмон ҳуқуқшунослари фаолият олиб бориши керак бўлган. Аммо ўлка ҳуқуқ халқ комиссарлиги ўз фаолиятига мусулмон ҳуқуқшуносларини жалб этмаган. Охир-оқибатда бу, яъни маҳаллий – мусулмон ҳуқуқшуносларини жалб этилмаганлиги, Туркистонда қабул қилинган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда мусулмон аҳолиси турмуш тарзи, анъаналарини ҳисобга олмасликка олиб келди. Хусусан, жойларда империя судлари бекор қилинган бўлса-да, амалда уларнинг номланишидагина “халқчиллик руҳи” акс этиб, суд қилиш ва жазолаш ишлари яна ўша аввалги – амалдорлар қўлида қолаверган. Боз устига, Туркистон АССРда янги тартибда, маҳаллий шарт-шароит, менталитет, ишлаб чиқариш ва бошқаларни ҳисобга олинган, янги ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилмай, ўша эски тартиб асосида иш олиб бориш, 1919 йил биринчи ярмида ҳам давом этаверган[5].

Туркистон бошқарув тизимидаги муаммолар қаторига, ўша пайтдаги саъй-ҳаракатлар замирини ташкил қилган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни Марказ назоратига бўйсундирилгани, ерли аҳоли манфаатлари ҳисобга олинмагани, бошбошдоқлик ва энг асосийси қабул қилинган Низом, қарор, кўрсатма – меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳар томонлама талабларга жавоб бермаслиги эди. Бундай тартибда қабул қилинган, Туркистон манфаатларини тўла ҳисобга олмаган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар ўлканинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, маданий-маърифий ҳаётида зиддиятли бўлган оқибатларга олиб келди. Хусусан, Туркистон бошқарув тизимида асосий эътиборни большевиклар инон-ихтиёрига қаратилиши ... охир-оқибатда ўлка сиёсий ҳаётида, ҳокимият бошқарув тизимида асосан Марказ манфаатларига қаратилди.

Марказ томонидан Туркистондаги бошқарув тизимида маҳаллий миллат вакилларини “ўз назорати” да тутиб туриш йўлида, ҳар қандай ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни четлаб ўтишгача борилган. Масалан, Туркистон аҳолисининг 95 фоизи маҳаллий миллат вакиллари бўлган ҳолда, ўлка марказий Ижроия Қўмитасининг 18 нафари большевиклар, 18 нафари эсерлар бўлиб, улардан атиги 5 нафари: Ҳ. Иброҳимов, С. Жўрабоев, А.Ш. Шарофутдинов, С. Юсупов, Қ.Қ Отабоевларгина маҳаллий миллат вакиллари эди. Айни пайтда 16 кишилик ХКК аъзоларидан атиги С. Турсунхўжаев, Ҳ. Иброҳимов, С. Ашурхўжаевлар маҳаллий миллатга мансуб эдилар. Бошқарувдаги бундай ҳолат, амалда большевиклар, рус ва

русийзабонлар ҳоҳлаган тартибни амалда бўлишига, қабул қилинадиган қарор ва ҳужжатларни Марказ манфаатларига қаратилишига олиб келди.

Туркистондаги бошқарув тизимида асосий ҳуқуқий ҳужжат бўлиб, қабул қилинган Конституция муҳим аҳамият касб этган. Ўлкадаги барча ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар айнан мазкур Конституцияга таянишини ҳисобга олинса, ...Конституциянинг аҳамияти нечоғлик эканлиги кўзга ташланади. Маълумки, Туркистоннинг Асосий қонуни бўлган Конституция 1918 йил октябрида қабул қилинган. Мазкур Конституцияда илк бор Россия Федерацияси ва Туркистон республикаси ўртасидаги ҳуқуқ ва ваколатлар белгиланган бўлса-да, давлат томонидан миллатларга муносабати тўғрисида фикр билдирилмаган. Боз устига бу Асосий қонун рус тилида нашр қилиниб, шу ҳолатда халққа ҳавола қилинган. Туркистон аҳолисининг асосини маҳаллий миллатлар ташкил этган ҳолда ... уни фақат рус тилида чоп этилиши, амалда большевиклар ҳокимиятининг ерли аҳолини мавжуд Асосий қонундан беҳабар қолдиришга, аҳолининг ўз ҳақ-ҳуқуқи билан таништирмасликка қаратилган эди. Конституцияга мувофиқ, савдогарлар, тадбиркорлар, дин пешволари, тижоратчилар сайлаш ва сайланиш ҳуқуқидан бутунлай маҳрум қилиниши – бу аҳолининг ҳуқуқларини оёқ ости қилиниши эди. Бундай тартиб орқали, қонун йўли билан Туркистонда кўплаб ижтимоий қатламларни давлатни идора қилишдан четлатиш жорий этилди. Маҳаллий аҳоли ҳақ-ҳуқуқларини поймол этилиши, тенг ҳуқуқли эмаслиги, ерли аҳолини мустақиллик учун курашга чорлади. Марказ бундан хавотирга тушиб, 1919 йил 8 октябрда маҳаллий аҳоли “истак-ҳоҳишларини” чеклаб туриш, Туркистондаги бошқарув тизимини Марказ назоратида “мустаҳкамлаш” йўлида, совет андозасига мослаштириш учун катта ваколатларга эга, РСФСР ҳукумати қарорига биноан Турккомиссия тузди. Мазкур комиссияга дастлаб В.Бокий, Ф.Голощекин, В.Куйбишев, Я.Рудзутак, М.Фрунзе, Ж.Элиавалардан иборат ўз фаолиятини бошлади. Турккомиссия ўз фаолияти давомида ҳар қандай ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни четлаб “Туркистонда совет ҳокимиятини сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш учун астойдил ҳаракат қилдилар ... ўлкадаги бошқарув ва назорат ишларида ТуркМИК ва ХКС дан ҳам ҳукмрон позицияни эгаллади ...республиканинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий ва бошқа соҳаларида амалга оширилиши лозим бўлган масалалар фақат Турккомиссиянинг ижозати ва йўл-йўриғи асосида амалга оширилди”[6].

Турккомиссия ўз фаолиятида ерли аҳоли манфаатларига эмас, ҳатто ўлка ХКК ва МИК га тегишли бўлган ваколатдан ҳам ортиқ иш олиб боргани, амалда ҳар қандай ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни четлаб ўтганлигидан далолат беради.

4.Хулоса:

Шундай қилиб айтиш мумкинки, совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида Туркистонда ҳокимият бошқарув тизимини шаклланиши бир томонлама, яъни асосан Марказ манфаатларига бўйсундирилган. Ўлка аҳолиси манфаатлари ҳеч бир ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда акс этмаган. Асосий эътибор большевиклар сиёсатида қаратилиб, маҳаллий миллатни ижтимоий-сиёсий, ҳарбий-иқтисодий, маданий-маърифий манфаатларига қаратилган қарорлар, йўриқномалар, ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинмаган. Туркистонда қабул қилинган барча ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар, мазмун-моҳиятига кўра, маҳаллий аҳоли манфаатларига қаратилмай, асосан Марказ манфаатларига бўйсундирилган. Бу тартиб совет ҳокимиятининг кейинги йиллардаги фаолиятида ҳам устуворлик аҳамиятига молик бўлиб, турли зиддиятлар учун асос бўлди. Хусусан, бундай тартибда, яъни ҳуқуқий-меъёрий таянмаслик, борини ҳам четлаб ўтиш, асосий эътиборни Марказ манфаатларига бўйсундириш ҳолатлари аҳолини турли солиқларга тортишда (1920-1924 йй.), ўлкада иқтисодиётни, кишлоқ хўжалигини Россия тўқимачилик саноатида қаратишда, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашда, маданий-маърифий эҳтиёжларини қондиришда, ўлкада 1924 йилги миллий давлат ҳудудий чегараланишни амалга оширишда ўз ифодасини топди.

Иқтибослар/ Сноски/ References:

1. Essays on the history of statehood of Uzbekistan. Tashkent, “Sharq”, 2001. – p.177-180.
2. “War Communizm”as it was. Moscow, “Znaniye”, № 6, 1991. – p. 55
3. Turkestan at the beginning of the 20th century: to the history of the origins of national independence. Tashkent, “Sharq”, 2000. –p.70-75
4. Eshov B. History of state and local government in Uzbekistan. Tashkent, “Yangiasravlodi”, 2012. –p. 466
5. Kamolov D.P. The history of the judicial system in the Turkish Autonomous Soviet Socialist Republic (1917-1924 yy.) Abstract. Thesis for the degree of candidate of historical sciences. Tashkent, 2008.–p.14-15.
6. Davlatova Sh. The role of national issues in the formation and development of governance in Uzbekistan (20 s of the XX century). Tashkent, “Navro`z”, 2016.-p.22-23

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

№11 (2020)

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000